

Л. Д. Троцький

За краєм завіси (том "Балкани та Балканська війна"), "Київська Думка"

23 грудня 1912 року

Перша публікація: 23 грудня 1912 року.

Переклад українською: Переклад колективу Лев Троцький https://t.me/trotsky_arch_usl

Опубліковано українською секцією Marxists.org: У лютому 2024 р.

Ось що майже дослівно – я записував під диктовку – розповів мені один із моїх сербських друзів.

- Мені представилася можливість, - щаслива чи нещаслива, важко сказати, - ще під час війни, через кілька днів після битви у Куманова, відвідати Скопле (Ускюб). Вже з того нервового занепокоєння, з яким було зустрінuto в Белграді моє прохання про пропуск, з тих штучних перешкод, які мені ставилися у військовому міністерстві, я став підозрювати, що в тих людей, які керують військовими подіями, совість не дуже чиста, і що там, далі, відбуваються справи, які дуже мало збігаються з офіційною правдою урядових повідомлень. Це враження, вірніше передчуття, ще посилювалося, коли я в Ніші випадково зіткнувся в поїзді з офіцером, який вирушав у Скопле з дорученням до генерального штабу. Офіцер цей – добра і чесна людина, я його знаю давно. Але як тільки він дізнався, що я їду в Скопле, що я туди допущений, він з неприхованим ворожим почуттям помітив, що в Скопле нема чого їздити без діла, що белградська влада сама не знає, що творить, допускаючи в Скопле "сторонніх", і т. д. Біля Враньї, на сербському кордоні, переконавшись, що я анітрохи не змінюю свого наміру, він змінив тон і почав здалеку підготовляти мене до тих вражень, які я маю отримати в Скопле. "Все це - дуже неприємні речі, але, на жаль, неминучі". Зрозуміло, в судженнях мого співрозмовника не були відсутні посилання на державну необхідність. Все це разом налаштувало мене, зізнатися, ще більш підозріло. Отже, ті жорстокості, невиразні відлуння яких проникали до Белграда, не випадкові, не поодинокі, не виняткові, -

міркував я, - якщо видний офіцер пояснює їх "державною необхідністю". Отже, тут діє розрахунок. Чий? військової влади? чи також і уряду? Відповідь на це запитання я отримав дуже скоро - після прибуття мого у Скопле.

Страшне почалося, коли ми переїхали старий сербський кордон. До 5 години вечора ми підїжджали до Кумана. Сонце зайшло, стало темніти. Але чим темнішим ставало небо, тим яскравіше виступала на ньому страшна ілюмінація пожеж. Горіло з усіх боків. Цілі албанські села стояли вогняними стовпами. Вдалині, поблизу, - біля самого полотна залізниці. Це було перше справжнє, істинне, що я побачив з області війни, нещадного людського винищення. Горіло житло, горіло добро, накопичене батьками, дідами та прадідами. У своїй вогняній одноманітності картина повторювалася до Скопле. Прибули ми на місце до 10 години ночі. Я вибрався з скотарського вагона, в якому здійснив всю цю подорож. Все місто вже затихло. Жодної душі живої на вулицях. Тільки перед самим вокзалом стоїть група солдатів, із її середовища лунає п'яний голос. Усі, хто прибув з поїздом, розійшлися, я залишався біля вокзалу один. Підходжу до гурту. Чотири солдати тримають багнети наготові, а в центрі групи стоять два зовсім ще молоді албанці у своїх білих шапочках. П'яний унтер-комітаджі (четник) тримає в одній руці каму (македонський кинжал), а в іншій - пляшку коньяку. Унтер командує: "Паді". Албанці, напівмертві від страху, падають навколішки. "Вставай!" - Встають. Це повторюється кілька разів. Потім унтер із погрозами та лайкою підносить кінець ками до шиї та грудей своїх жертв, потім змушує пити коньяк, потім... цілує. П'яний від влади, від коньяку, від крові, він бавиться тепер, пустує з ними, зовсім як злий, підлий кіт з мишами. Ті самі прихватки і та ж психологія. Інші три солдати, не п'яні, стоять суворо, дивляться пильно, щоб албанці не бігли чи не чинили опору, щоб унтер міг повною мірою отримати свою насолоду. "Це арнаути, - діловим тоном каже мені один із солдатів. - Зараз він їх заріже"...

З жахом я відбігаю геть від цієї групи. Заступництво не привело б ні до чого. У цих солдатів і цього унтера албанців можна було б відібрати тільки зі зброєю в руках... І все це відбувається біля самого вокзалу, де щойно прибув поїзд. Біжу з жахом, щоб не почути крику болю чи благання про допомогу...

У місті, вірніше на вулицях, усе тихо, наче вимерло. О 6 годині вечора всі ворота та вхідні двері зачиняються. Але з настанням ночі розпочинається робота комітаджів. Вони вторгаються в турецькі та арнаутські будинки і виконують там одну й ту саму роботу: грабують і вбивають. У Скопле 60 тисяч жителів, з них половина – албанці та турки. Частина, щоправда, втекла, але переважна більшість залишилася. І ось над ними й відбувалася нічна розправа.

За два дні перед моїм приїздом у Скопле мешканці побачили вранці біля головного мосту на Вардері, тобто, у самому центрі міста, купи албанських трупів із відрізними головами. Одні кажуть, це - тутешні албанці, вбиті комітаджами, інші кажуть, що трупи прибиті до мосту водами Кардара. Принаймні ці люди з відрізними головами не в битві вбиті...

У Скопле – суцільний військовий табір. Мешканці, особливо магометани, ховаються; на вулицях видно одних солдат. Серед солдатських мас бачиш сербських селян, які прийшли сюди майже з усіх куточків Сербії. Під приводом, ніби шукають своїх синів і братів, вони проходять Косовим полем і - грабують. Я розмовляв із трьома такими здобувачами. Вони прибули із Шумадії, центру Сербії, пішки через Косово. Наймолодший з них, невеликого зросту, на кшталт молодців,

похвалявся, що вбив на Коссовому двох арнаутів зі скорострільної рушниці. "Їх четверо було, та двоє встигли втекти". Супутники його, серйозні селяни, підтвердили розповідь. "Одне погано, - скаржаться вони, - мало у нас із собою грошей. Багато тут можна волів і коней добути. Заплати солдату два динари (75 копійок), він вирушить у перше албанське село і приведе тобі гарного коня. Пару волів, і хороших волів, можна через солдатів видобути за 20 динарів". З околиць Враньї населення масами йде в албанські села і забирає там все, на що натрапить оком. Баби забирають на своїх плечах навіть двері та вікна албанських будинків.

До мене підходять два солдати. Це кавалеристи з загону, який обеззброює албанців у селах. Один із солдатів питає, де б розміняти золоту ліру. Прошу його показати, бо мені ніколи не доводилося бачити цієї турецької монети. Солдат оглядається небезпечно навколо, потім виймає з гаманця ліру, але таким рухом, який ясно показує, що в нього в гаманці їх ще кілька, тільки не хоче, щоб помітили. А турецька ліра, як ви знаєте, – 23 франки.

Проходять повз мене три солдати. Чую їхню розмову.

- Я вбив албанців без рахунку, - каже один, - тільки в жодного з них не знайшов жодного гроша. А от коли я буллу (турецьку молодуху) зарізав, я знайшов при ній десять золотих лір.

І про все це говорять тут абсолютно відкрито, спокійно, байдуже. Це - буденне. Люди самі не помічають, яку величезну внутрішню зміну зробили у них небагато днів війни. Ось якою мірою людина залежить від умов. В обстановці організованого звірства війни люди швидко звіріють і не усвідомлюють цього.

Через головну вулицю Скопле проходить взвод солдатів. П'яний і, мабуть, божевільний турок вигукнув їм услід якусь лайку. Солдати зупиняються, ставлять турка біля найближчого будинку і одразу ж пристрілюють. Солдати йдуть далі, продовжує свій шлях і вуличний натовп. Справу зроблено.

Увечері зустрічаю у готелі капрала. Я його знаю. Його відділення стоїть у Ферізовичі, центрі албанців у Старій Сербії. Зі своїми солдатами капрал протяг важку облогову зброю через Кочанікський прохід у Скопле, звідси зброю відправлено під Одрін (Адріанополь).

- А що ви тепер робите у Ферізовичі, - питаю, - серед албанців?

- Смажимо курей, та ріжемо арнаутів. Тільки вже набридло, - додав він із позіханням, супроводжуючи свою промову жестом втоми та байдужості. – А є серед них дуже багаті. Поблизу Ферізовича вступили ми до села, багатого села: будинки, як вежі. Увійшли у двір. Хазяїн - багатий старий, а з ним троє синів. Їх, отже, чотири, а дружин у них багато, дуже багато. Ми всіх їх вивели з дому, баб поставили в ряд, та на очах у них і зарізали мужиків. Нічого, баби не вили, ніби їм і байдуже. Тільки просили, щоб ми їх у будинок пустили, забрати їхній бабій скарб. Ми пустили. Вони кожному винесли багаті подарунки. А потім ми все подвір'я підпалили.

- Та як же ви, послухайте, могли так по-звірячому чинити? - питаю я, вражений.

- Нічого не вдієш, - звикаєш. Іноді, правда, і мені бувало не по собі, коли, наприклад, доводилося старого вбивати чи хлопчика, без вини; але час військовий, самі знаєте: начальство наказує – треба

виконувати. Багато було всякого за цей час. Коли ми тягли зброю в Скопле, зустрічаємо по дорозі кибитку, в ній лежать чотири мужики, вкриті до пояса. Я зараз почув запах йодоформу. Справа підозріла. Зупиняю: "Хто? Куди?". - Мовчать, прикидаються, ніби по-сербськи не розуміють. Тільки з ними ямщиком циган їхав, той і пояснив: усі четверо – албанці, брали участь у битві при Мердарі, поранені в ноги, їдуть тепер додому. Все зрозуміло. "Вилазьте", - говорю. Вони зрозуміли, що це означає, упираються, не хочуть із воза лізти. Що поробиш? Насаджую багнет і всіх чотирьох приколюю у візку.

І цю людину я знав. Він був кельнером у Крагуєваці. Молодий хлопець, без особливих якостей, зовсім не войовнича натура, кельнер, яких багато. У свій час він перебував у професійному союзі кельнерів, був навіть, здається, короткий час секретарем, потім відстав... І ось на що його перетворили два-три тижні війни.

- Та ви просто розбійниками поробилися! Вбиваєте і грабуйте без розбору! - вигукнув я, цураючись з фізичною огидою від свого співрозмовника.

Капрал зняковів. Щось, очевидно, згадав, зіставив, зрозумів. І потім, щоб виправдатися, він переконано і вагомо вимовив фразу, яка кинула ще зловісніше світло на все, що я бачив і чув.

- Так ні ж. Ми, регулярні війська, суворо дотримуємося меж і не вбиваємо нікого молодшого дванадцяти років. Щодо комітаджів не можу сказати, напевно, у них справа інша. Але за армію ручаюся.

За комітаджів капрал не хотів ручатися. І справді, ці вже не дотримувалися жодних меж. Набрані здебільшого з нероб, головорізів, порочних люмпенів, взагалі з покидьків населення, вони вбивство, грабж і насильства перетворювали на дикий спорт. Справи їх надто голосно свідчили проти них, - навіть військова влада збентежилася кривавою вакханалією, в яку виродилося четництво, і вдалися до рішучої міри: не чекаючи кінця війни, роззброїли комітаджів і відправили їх додому.

Далі я вже не мав сили виносити цю атмосферу - легень не вистачало. Політичний інтерес і моторошна моральна цікавість - подивитися на власні очі, як це робиться, - зовсім зникли, провалилися. Залишилося лише бажання: бігти якнайшвидше. І знову я опинився в скотарському вагоні. Дивився на неосяжну рівнину навколо Скопле: яка краса, який простір, як тут добре можна влаштуватися людині, а тим часом... ну, та про що говорити, ви й самі ці думки знаєте, тільки тут я їх з десятикратною силою відчув. Від'їхали від вокзалу хвилин п'ятнадцять, — дивлюся, кроків за двісті від полотна лежить труп у фесці, обличчям униз, руки розкинуті. А кроків на 50 ближче до рейок стоять два сербські ополченці, з тих, що охороняють залізничне полотно, розмовляють зі сміхом, один показує рукою на труп. Мабуть, їхня робота. Далі, аби тільки далі!..

Неподалік Куманова, на лузі біля рейок, солдати копали величезні ями. Запитую - навіщо? Відповідають - для м'яса, що згнило, яке стоїть тут же в 15 - 20 вагонах на запасній колії. Виявляється, солдати зовсім не являються за своїми порціями м'яса. Все, що їм потрібно, і більше того беруть прямо з албанських будинків: молоко, сир, мед. "За цей час я в албанців з'їв більше меду, ніж за все моє життя", - розповідав знайомий солдат. Солдати щодня б'ють бугаїв, овець, свиней, курей, що з'їдять - з'їдять, решту викидають. "Нам зовсім не потрібно м'яса, - казав мені один інтендант, - чого не вистачає, то це хліба. Ми в Белград сто разів писали: не посилайте м'яса, - але там все йде за шаблоном"...

Ось як усе це виглядає зблизька: гниє м'ясо, людське, бичаче, села стоять вогняними стовпами, люди винищуються "не нижче дванадцяти років", звірюють усі, втрачають образ людський. Війна розкривається, перш за все, як мерзенна річ, якщо підняти хоч краєчок завіси над справами військової доблесті...